

शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र सरकार

संस्कृत विश्वविद्यालय, पुणे

इतिहास विभाग आयोजित

राज्यस्तरीय सर्वांगीण

संस्कृत वलीच्या साक्षात् आसाल्याच्या इतिहास

(२९ व ३० जानेवारी २०१६)

शोधनिबंधसंग्रह

संयोजक

डॉ. लीळावती शिंदे

सोमण घराणे कुलवृत्तांत

डॉ. स्वराली चंद्रकांत कुलकर्णी

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे

(परशुराम, चिपळूण, नरवणे, नाखरे)

प्रत्येक देशाचा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजकीय इतिहास असतो, त्याचप्रमाणे अनेक घराण्यांना स्वतःचा असा इतिहास असतो. सोमणांची एकूण ३६ घराणी असून त्यांचे गोत्र शांडिल्य आहे. सोमण घराणे मूळचे कोकणातील आहे. सुमारे साडे चारशे वर्षांपूर्वी चिपळूण, केतकी, बाबली, वेळणेश्वर, हेदेवी, नरवणे इ. ठिकाणी सोमणांचे पूर्जन राहात होते. तेथूनच ते पालशेत, वडद, कोळभरे, मुरुड, केळ, आंजर्ले, नाखरे, पवस, कुर्घे, अणसुरे, देवाचे गोठणे, सातरडे या भागात गेले. याशिवाय पेशव्यांच्या काळात सोमण घराण्यातील काही मंडळी कोकणातून देशावर गेली. काही सोमण पेशव्यांचे सरदार होते. त्यामुळे सोमण घराण्यातील अनेक व्यक्ती महाराष्ट्रात वेगवेगळ्या ठिकाणी कामानिमित्त, नोकरी, व्यावसायिक कारणाने विविध ठिकाणी दिसतात. काही व्यक्ती शिक्षणासाठी किंवा नोकरीच्या निमित्ताने परदेशातही आहेत.

सोमण नावाची उत्पत्ती निश्चितपणे सांगता येत नसली तरी खारेपाटण येथील शिलाहारांच्या शिलालेखात- 'महाप्रधान सोमण्य देव' असे नाव आले आहे. सोमण्य या जावावरून सोमण उपनाव पडले असा तर्क आहे.

घराणे १ ले - परशुराम

या घराण्याचे मूळ ठिकाण चिपळूण जवळील परशुराम असून यांची ११ पिढ्यांची वंशावळ मिळते. या घराण्याचे मूळ पुरुष तुळभट होते. या घराण्यातील काही पुरुष पेशव्यांच्या पदरी होते. अनेकजण युद्धात धारातीर्थी पडले. उदा. तुळभटचे नातू धम्मबंडूच्या व्हाईट मरण पावले. या घराण्यातील लोक भागोडील अधिकारी होते. त्यामुळे पागोबद्दल परशुराम आणि इनाम जमीन मिळाली आहे.

घराणे २ रे - चिपळूण

या घराण्याची १३ पिढ्यांची वंशावळ मिळते. सुरुवात चिपळूण होते. या घराण्यातील प्रथम पुरुष विश्वक होतो. ते पेशव्यांवरीलून समजते. चिपळूण येथून काही मंडळी (१) धामणद, (२) नरवणे, (३) निमाण, (४) परशुराम येथे गेल्याने त्यांच्या ४ शाखा झाल्या. या घराण्यातील तुळभट विश्वनाथ नामा धम्मणद येथील श्री महालिंग देवस्थानाच्या जोगीहारांकरिता व्रत्य साहाय्याची शक १६६४ ची सत्तर आणि शक १७०४ मधील सातारा वेळेसवच्या इनामाबद्दलची सन्तद मिळते.

घराणे ३ रे - वडद

हाराण तालुक्यातील वडद हे या घराण्याचे मूळगाव आहे. या घराण्यातील १३ पिढ्यांची वंशावळ मिळते. येथील सोमणांची घरे एकाच देशावरीलूनच आहेत. या घराण्यातील काही मंडळी (कातकरी, वासणीची), नाखरे व कोकणातील विविध ठिकाणी राहतात. या घराण्यातील ५ व्या पिढीतील जोडेव भाव्या ४ मुलांमधील पंच मुलांचा वंश विठ्ठल बाह्याचे पंच शाखांचा मानवी शाखा अशी सडा देण्यात आली. या शाखांतील सोमण हे स्वराजिव विस्तारत येथे सुमारे च नारळ गाव भाडे उत्पन्न आहेत. या गावामधील दारि जाडी असल्याने येथील गाड व विवसाची वडद अशी म्हणू या गावसंबंधी म्हटली जाते. या घराण्याकडे ३० गावांचे जाशी जमागती, धर्मधिकारी या संस्थांची वृत्ती होती.

घराणे ४ थे - नरवणे-नाखरे

या घराण्यातील १३ पिढ्यांची वंशावळ उपलब्ध आहे. सुधार तालुक्यातील नरवणे हे मूळ गाव असलेले सोमण, नाखरे ये गावी आल्यानंतर इनाम मुखण सोमण किंवा नरवणे असे म्हणू लागले. या घराण्यातील एकजण सोमण तर दुसरा नरवणे असे आडनाम लावतात. सुरुवात घराण्यातील लोकांचे वंशस्थ नाखरे मुरुड, सातड, कोकणातील काही गावात आता महाराष्ट्रातील काही ठिकाणी आहे. या घराण्याचे मूळ पुरुष तुळभट यांची पेशवाईत इनाम मिळालेली जमीन पडद येथे पडत होती. तुळभट देवनाथ शाखेतील गावद रामजी यांना सरदार पदवी यांच्याकडून बोरवळ (सातारा) येथील तर अमृतमठ देवनाथ शाखेतील शंकर भट (१) यांना सन १७६० मध्ये शाहू छत्रपती यत्नेकडून कोडीली (सातारा) येथील इनाम मिळालेल्या जमिनीची सन्तद आहे.

सोमण घराण्याची कुलदेवता जोगेश्वरी असून ती वेगवेगळ्या ठिकाणाची आहे. काही घराण्यांचे दैवत परशुराम आहे. सर्व सोमण घराण्यात बौद्ध करण्याची धार्मिक परंपरा आहे.

सोमण घराण्यातील लोकांचे सामाजिक योगदान :

समाजातील सर्व क्षेत्रात सोमण मंडळी कार्य करीत होते हे दिसून येते. सोमणांपैकी काही व्यक्तींनी स्वातंत्र्यलढ्यात, राजकीय क्षेत्रात, सामाजिक क्षेत्रातही चांगले कार्य केलेले आहे. काही सोमण मंडळीही गावाकडे शेती, दुकान, चहाची दुकाने असे सामान्य कार्य करून समाजाच्या गरजा भागवतात.

सोमण घराण्याचा अभ्यास करीत असताना खालील महत्त्वपूर्ण लोकांचे योगदान लक्षात आहे.

परशुराम घराणे : (१) प्रा. डॉ. अंजली अरुण सोमण यांना १९७३ मध्ये कादंबरी व समीक्षा ग्रंथाला राज्यशासनाचा पुरस्कार मिळाला होता. (२) गणेश परशुराम यांना पेशव्यांकडून सरकारी पागा कामाबद्दल सरंजामी होती. पानिपतच्या लढाईवेळी कुंजपूर मुकामी त्यांनी मदत केल्याचे उल्लेख आहे. (३) आबाजी गंगाधर हे युरोपीय लोकांना मराठी भाषा शिकवीत होते. (४) १६८७ च्या धारवाडच्या लढाईत हरी परशुराम सोमण कामी आले.

द्विपळूण घराणे : (१) जगन्नाथ काशिनाथ हे व्यायाम शाखेचे अध्यक्ष, सूर्य नमस्कार प्रचारक, मुंबई-उपनगर ठाणे जिल्हा शारीरिक शिक्षण मंडळाचे संस्थापक / कार्याध्यक्ष होते. यांनी समाजाने शास्त्रोक्त सूर्य नमस्कार घातल्याने आरोग्य करी टिकविता येईल यासाठी प्रयत्न केले. (२) डॉ. प्रकाश पांडुरंग (१९५३) एस. पी. कॉलेजमध्ये प्राध्यापक होते. (३) या घराण्यातील काही व्यक्तींना वेगवेगळे छंद होते. प्र. प्रभाकर वामन यांना प्राण्यांची विशेष आवड होती. त्यांनी विशेष संशोधन करून पाली व बेडकाची नवीन जात शोधून काढली. त्यांना ९ भाषा अवगत होत्या. त्यांना सर्प पकडण्याचाही छंद होता. (४) घनश्याम लक्ष्मण (१०) यांचे कार्य महत्त्वपूर्ण आहे ते भारतीय वायुसेनेत होते. १९६५ भारत-पाक युद्धात पठाणकोट, पंजाब येथे तर १९७१ आगरतळा (आसाम) येथील युद्धात त्यांनी प्रत्यक्ष भाग घेतला होता. त्यांचे बंधु नारायण यांचा १९६५, १९७१ भारत-पाक युद्धात सहभाग होता. (५) शरदचंद्र लक्ष्मण (९) हे निवृत्त पोलीस अधिकारी होते. त्यांनी १९८७ मध्ये राष्ट्रपती पदक मिळाले आहे. ते हुतूत, खोखो टीमचे कप्तान, नागपूर विद्यापीठाचे अर्थलिटिगिअर नियुक्त होते. (६) सुरेश (श्रीपाद) लक्ष्मण हे खेडोजक या मासिकाचे संस्थापक संचालक होते.

मुंबई घराणे : (१) का. घराण्यातील व्यक्ती या उच्चशिक्षित दिसतात जेदा डाक्टर इन्जिनियर कॉरखानदार (२) विश्वनाथ विश्वनाथ पेशव्यांकडे ब्राकरीस होते. (३) श्रीधर केशव हे सामाजिक कार्यकर्ते असून ते रामपूर गटातील ३६ गावी एक कामी झाले लाबण्याच्या कार्यासाठी मुदतकार घेतला होता. (४) वरील विठ्ठल नारायण यांचा हरिजन सेवेकडे कल होता त्यांचे अग्रेसर पुस्तकेही प्रसिद्ध आहेत. (५) तिसऱ्या पाचवीतील दत्तात्रय चितामणी लेखन करताना त्यांच्या काही कविता प्रसिद्ध झाल्या आहेत. (६) या घराण्यातील काही व्यक्ती शिक्षा वॉलविण, विना एजड, शेती, आवा व्यापार असेही उद्योग करतात. काही व्यक्ती राजकारणीही आहेत. (७) मोरेश्वर हरी (सन १७७८) यांनी सांगवमाची झाले स्वतःच्या मालकीची आहेत हे तरविण्यासाठी गावातील मंडळींच्या सल्ल्याने परकारविरुद्ध सत्याग्रह केल्याने तेव्हापासून रत्नागिरी जिल्हातील सर्व सांगवमाची झालेच्या मालकीची झाली. (८) व्यंकटेश्वर केशव (१९३७) हे को. ऑपरटिव्ह चळवळ, सहजसंचालक चळवळीत सहभागी होते. त्यासाठी त्यांना ७ महिन्यांचा सश्रम कारावासही झाला होता. (९) मुंबईत कमलाकर प्रभाकर कामी १९३१ मध्ये इंडियन न्यू अकादमीचे संचालक नासती कार्यरत राहता काढली. (१०) विठ्ठल बाबूबे हे सुपारी, तापूर आंबे, साखू पाडव यांची शेती करत. त्यांनी सुपारीचे १५०० किजोचे विक्रीचे उद्योग काढल्याने त्यांनी सुधारका समाही पदवी होती. गिरीत गावातील शिक्षण सोभियाशिस सोमण्या २ व्या टोनासाठी प्रयत्न केले. (११) भद्रसदन शंकर, प्रा. १९६२ चीन १९६५ धाकिस्तान युद्धात सहभाग होता. गावर येथेच उपयोज करून पर्यावरणाचा न्यास लावण्याचे प्रयत्न केले. (१२) सुधाकर तारकासाध यांचे कार्य अत्यंत उच्चस्तराचे आहे. (१) टी.टी. अणुसंशोधन केंद्रात संशोधक (२) १९७४ मोखरण, अणुस्फोट सुरक्षा सल्लागार. (३) गोवा अणुसंशोधन केंद्र सहसंचालक. (४) अणुऊर्जा सुरक्षा समितीचे सदस्य, अणुऊर्जा नियंत्रण मंडळाचे अध्यक्ष. (६) १९७५ पद्मश्री. (७) १९८५-८६ कमरेक फाऊंडेशनचे प्रभावरण विशेषतः पुरस्कार. (८) आंतरराष्ट्रीय किर्लोस्कर सुरक्षा संस्था १९९२ मान्समेल येथे सन्मान. (९) १९८० जिनीवा, लिबरी ऑनरराट्रीय फरिड विज्ञानिक सल्लागार. (१०) याशिवाय अनेक आंतरराष्ट्रीय किर्णोस्कर समिती सदस्यही होते. (१३) अत्यंत समोतीने वकिली करणाऱ्या बाळकृष्ण विश्वनाथ यांना 'धर्मराज' म्हटले जाई. (१४) सोमण बाळकृष्ण (१९२५-६३) यांनी १९४३ च्या आंदोलनात सह महिन्यांचे कारावासही भागला होता. (१५) जसविनाकर अणुण त्यांचा माध्वर चळवळी गणशंमती ब्रह्मविद्यालय काय करताना.

नरवणे नाखरे : (१) श्रीपाद दत्तात्रय विठ्ठल आर्मी इन्जिनियर जम्मू, काश्मीर, नागा हिल्स व गोवा लढायात सहभागी जस ब्रिस व बऱ्याच अवघड ठिकाणातील रस्ते व पुल बांधणीत सहभाग, १९६१ पुणे येथील पुरानंतर पाणी पुरवठा व दुरस्त कायदा सहभाग होता. (२) दत्तात्रय शंकर सोमण - जिल्हा पोलीस प्रमुख, पोलीस उपाययुक्त, भूतान सरकार सल्लागार, इटेलिजन्स ब्युरोमध्ये सतर्कता सल्लागार, बृहन्मुंबई महापालिका अतिरिक्त आयुक्त, १९८७ मध्ये पोलीस महासंचालक होते. (३) मारुती पंढरीनाथ - खेळांमध्ये तरबेज, आटापिट्या, खो-खो, प्रावीण्याबद्दल रौप्यपदके, देशी

खेळ व तालीम यासाठी कबुतरखाना युनियन क्लबची स्थापना, १९३१ केसरीचे उपसंपादक होते. (४) मारुती पंढरीनाथ हे मराठी शुद्धीकरणाचे पुरस्कर्ते होते. सामाजिक धार्मिक, राजकीय, सरकार व औद्योगिक चळवळीत सहभाग. शुद्धीकरण मोहीम, अस्पृश्यता निवारण इ. चळवळीत प्रत्यक्ष सहभाग होता. (५) सुधांशु विभाकर सोमण यांनी ७०-८० वेळा रक्तदान केले आहे. (६) विश्वास मारुती- हे भारतीय वासुसेनेत होते. त्यांनी १९६५, १९७१ च्या युद्धात सहभागी होते. (७) मोरेश्वर नारायण (१०) यांनी कुस्ती, दांडपट्टा खेळातील नैपुण्याबद्दल सुवर्ण व रौप्यपदके मिळविली आहेत. (८) गोविंद नारायण यांना कुस्तीमध्ये सुवर्ण पदके मिळाली आहेत. (९) दत्तात्रय नारायण हे भारतीय वकिलातीत ब्रह्मदेश रंगूनला कॉमर्स सेक्रेटरी होते. (२) यु. एन. आर. चे डायरेक्टर, (३) १९५०-५२ युनायटेड नेशन्समध्ये इकॉनॉमिक्स अधिकारी. (१०) कृष्णाजी गोविंद व्यवसायाने डॉक्टर व पशुसंवर्धन विषयात तज्ज्ञ होते. (११) महादेव नारायण यांनी गोरक्षण व गोसंवर्धन यासाठी कार्य केले. (१२) भालचंद्र शंकर (१०) यांनी नाखरे गावच्या विकासासाठी विशेष प्रयत्न केले आहेत. (१३) काशिनाथ गणेश सोमन (१०) यांनी १९२० च्या असहकार चळवळीत शिक्षण सोडून निपाणी येथे राष्ट्रीय शाळा काढली. मुंबईस स्वदेशी इलेक्ट्रिक वॉल्व मॅयुफॅक्चरिंग कंपनी स्थापन केली. राजाबाई टॉवरवरील घड्याळ यांनीच बसविले आहे. (१४) त्रिंबक रामचंद्र यांनी असहकार चळवळीत दोन वेळा कारावास भोगला. मुंबई काँग्रेस कमिटी स्वयंसेवक दलाचे प्रमुख, कापेरिशन व स्टॅडींग कमिटीचे सभासदही होते. (१५) गंगाधर सीताराम (१०) यांना चित्रकला व शिल्पकला यांची चांगली जाण होती. त्यांनी आण्णासाँ भोपटकर, डॉ. हेगडेवार, नाना फडणवीस आणि तानाजी मालुसरे यांचे पुतळे बनविले आहेत. सोमण व्यक्तींनी समाजाच्या सर्वच क्षेत्रांत उल्लेखनीय कार्य केले आहे.

सारांश :

सामान्यपणे आपणास सामाजिक, राजकीय, आर्थिक क्षेत्रांशी संबंधित व्यक्तींची वंशावळ मिळते. काही घराण्यांनी स्वतःची वंशावळ जमून ठेवली असली तरी ती जनतेसमोर येत नाही किंवा काही लोकांच्या आपल्या घराण्याचा इतिहास जाणण्याची गरज वाटत नाही. त्यामुळे अशा अज्ञात असलेल्या घराण्यांचा कुलवृत्तांत समोर आणणे हा या पेपरचा उद्देश आहे. सर्वसामान्यपणे जीवन जगणारे सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक, स्वातंत्र्य लढ्यांत सहभाग अशी विविधांगी कार्य करणाऱ्या सोमण घराण्याचा कुलवृत्तांत समाजासमोर आणणे हा माझा उद्देश आहे.

महाराष्ट्रात सोमणांची ३६ घराणी आहेत. या सर्वची आडनावे त्यांच्या गावानुसार आहेत. पण हे सर्व सोमण आहेत. यातून सोमण घराण्यातील परशुराम, विमळूण, बडद आणि नरवणे नाखरे या घराण्यांचा इतिहास अभ्यासिला आहे. परशुराम घराण ११ मिठ्या, विमळूण १२ मिठ्या, बडद पांच शखा आणि नाखरे-नरवणे १३ मिठ्यांची वंशावळ मिळालेली आहे. सोमण घराण्यातील अनेक व्यक्तींनी राजकीय, सामाजिक क्षेत्रात चांगले कार्य केले आहे. आजही काहीजण सरकारी, नासकित किंवा ना मोठ्या पदावर कार्यरत आहेत. काहीजण सामान्य दुकानदार, वहाणे दुकान, मेकॅनिकल, शिणकांस, शेती अशाही कामे करतात.

सोमण घराण्यातील चिरनिष्कष्या घराण्यांची कुलवृत्तमिती जोगेश्वरीचे पण ती वेगवेगळ्या विभागांची आहे. कारण घराण्यांचे दैवत परशुराम आहे. परिणाम सोमण घराण्यातील अनेक लोकानी मद्रिशाचा जीर्णोद्धार केलेला आहे.

सर्व सोमण घराण्यात योजने करण्याची धार्मिक परंपरा आहे. सोमणांची काही व्यक्ती अमेरिका, कॅलिफोर्निया व युरोपला प्रवाशिया मेळते. स्थायिक झालेल्या आहेत. यामुळे १९ वर्षांपासून एक सोमणमेळणे करते. यामध्ये अनेक सामाजिक कामे केली जातात. विनायक पुढील मिडीना यांचे मार्गदर्शनही केले जाते.

सोमण मंडळींनी साहाय्य आणि साहाय्यीय कृती घेतालेली कार्य केले आहे. साहाय्य ल्यांनी सर्वसामान्य जणूक महणतही चांगले जीवन जगले आहे. अशा सोमण घराण्याचा कुलवृत्तांत समाजासमोर आणणे हा उद्देश आहे. सदान साधने.

- १) सोमण कुलवृत्तांत - प्रकाशन - गो. वि. सोमण - ३५ मे २००२
- २) परशुराम घराण्याची वंशावळ -
- ३) विमळूण घराण्याची वंशावळ -
- ४) बडद विमळूण यांचा मिळालेली सनद
- ५) सोमण कुलवृत्तांत - प्रकाशन - गो. वि. सोमण - ३५ मे २००२ (पृष्ठ १६)
- ६) बडद घराण्याची वंशावळ -
- ७) नरवणे - नाखरे घराण्याची वंशावळ -